

BOEZEMLAND, ZOMERPOLDERS EN MOERAS de broedvogels van het Centrale merengebied van Fryslân

Romke Kleefstra

In het voorjaar van 2002 heeft Staatsbosbeheer-Fryslân al haar terreinen in het Centrale merengebied van Fryslân laten inventariseren op broedvogels door SOVON Vogelonderzoek Nederland. Het gaat daarbij om de reservatsgebieden rond de Terkaplester Poelen, Goïngarijpster Poelen, het Sneekermear, de Witte en Zwarte Brekken en enkele gebieden nabij de Langweerderwielen en het Koevordermeer. Veel van deze terreinen bestaan uit boezemland, zomerpolders en moerasgebied. In dit artikel worden de resultaten van deze groot-schalige inventarisatie samengevat en vergeleken met eerdere inventarisaties. Hoe vergaat het de Grutto, Kemphaan en Gele kwikstaart in de zomerpolders? Wat herbergen de rietoevers aan moerasvogels en hoe zit dat met al die broedende ganzen in dit waterrijke deel van Fryslân?

Terkaplester Poelen (links) en Witte en Zwarte Brekken (rechts)

foto's: archief Twirre

Het Centrale merengebied

Het gebied van de Terkaplester Poelen, het Sneekermear en de Witte en Zwarte Brekken vormt een ecologische eenheid in het Lage Midden van Fryslân, tezamen aangeduid als 'het Centrale merengebied'. Het ligt tussen de dorpen Akkrum, Joure, Langweer en de stad Sneek (figuur 1). Staatsbosbeheer heeft hier ruim 1.175 hectare reservatsgebied in beheer, grotendeels bestaande uit ouderwetse graslandtypen als zomerpolders (581 ha), winterpolders (403 ha), boezemland (96 ha) en moerasgebied (142 ha).

Zomerpolders zijn laagbedijkte, natte polders die in de periode van 1 november tot 1 maart niet bemalen worden en in de winterperiode onder water komen te staan als gevolg van regerval en/of overstroming door boezemwater. Als graslanden zijn ze van groot belang voor een gevarieerde weidevogelgemeenschap, waarvan Zomertaling, Slobbeend, Kemphaan, Tureluur, Vsdief en

Gele kwikstaart kenmerkend zijn. Daarnaast zijn zomerpolders ook botanisch waardevol met dotterbloemgraslanden, schrale vegetaties en blauwgraslanden. Eenmaal onder water zijn de zomerpolders van grote waarde als overnachtingsplaats van ganzen en steltlopers. Vrijwel alle zomerpolders worden in het voorjaar beweide met vee. Na 15 juni worden de zomerpolders gemaaid. Blauwgraslanden vormen hierop een uitzondering, want die worden niet beweide en maaien vindt hier pas na 1 augustus plaats.

Boezemlanden zijn vanouds onbedijkte, onbemalen graslanden. Door inklinking van de veenbodem is het noodzakelijk geworden de boezemlanden 's zomers licht te bemalen. Veruit de grootste oppervlakte boezemland ligt in het Sneekermear in de vorm van de eilanden 'Lytse Griene' en 'Greate Griene'.

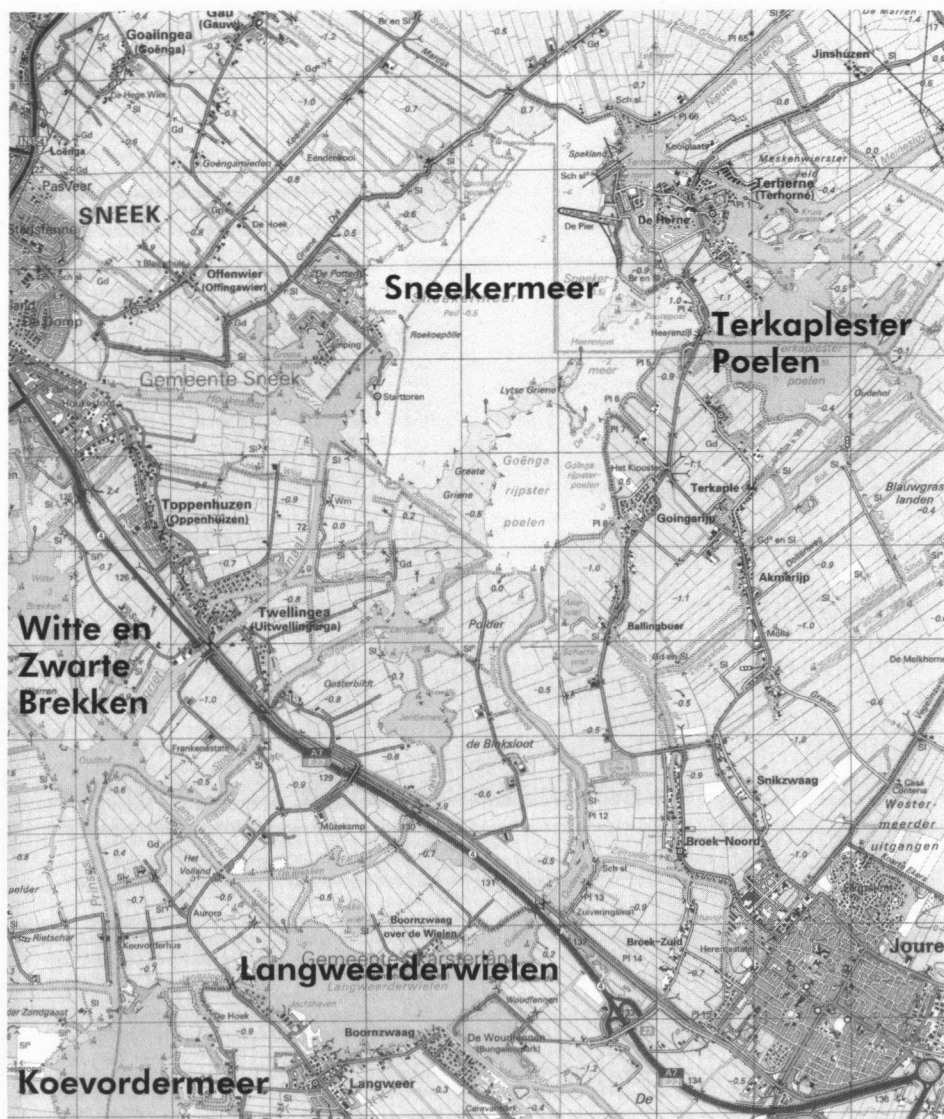
In vroegere tijden bestond het overgrote deel van het Lage Midden van Fryslân uit boezemlanden en later uit zomerpolders, maar door de komst van bedijking en bemaling is dit snel

teruggelopen. In 1823 moet nog een oppervlakte van zo'n 100.000 hectare voorhanden geweest zijn, wat 100 jaar later nog 16.000 hectare betrof en in 1940 nog slechts 2.000 (Bouma 1984). Deze laatste schatting is echter te laag geweest, want de huidige oppervlakte aan zomerpolders en boezemlanden in Fryslân bedraagt zo'n 2.000 hectare.

Winterpolders worden jaarrond bemalen en vormen ouderwetse graslanden. Ze zijn natter en kruidenrijker dan regulier boerenland, maar droger dan zomerpolders.

Moeras is in het Centrale merengebied te vinden in de vorm van petgaten (bij Akmarijp), oeverzones, dichtgegroeide opvaarten en poeltjes en ontpolderde terreinen, zoals De Staten, Graverij en Tsjebbepolder (alle nabij Uittwellingerga; zie Bakker 2002).

Nast de natuurterreinen, die grenzen aan de genoemde meren, werden ook enkele verderop gelegen gebieden in de inventarisatie betrokken, zoals de 'Kaelpolder', een eilandje

Figuur 1. Ligging van het Centrale merengebied.

nabij de Langweerderwielen, en 'de Kop fan de Sângeast' aan het Koevordermeer. Deze terreindelen worden door Staatsbosbeheer tot het beheergebied van de Witte en Zwarte Brekken gerekend. Een uitgebreidere beschrijving van de terreinen, alsook van de inventarisatie en de resultaten daarvan, is terug te vinden in de inventarisatierapporten over de Terkaplester Poelen, het Sneekermeer en de Witte en Zwarte Brekken (Kleefstra 2002^{A,B,C}).

De inventarisatie

De broedvogelinventarisatie van het Centrale merengebied van Fryslân in 2002 had ten doel een volledig beeld te verkrijgen van de Rode-lijstsoorten en voor het beheer relevante broedvogels. Enkele algemene broedvogels werden niet geïnventariseerd, zoals Wilde eend, Meerkroet en zangvogels als Winterkoning, Fitis en Tuinfluits. Er werd gewerkt volgens de landelijke richtlijnen van het Broedvogel Monitoring Project (Van Dijk 1996). In alle terreinen werden in de periode begin april tot en met begin juli vijf gebiedsdekkende inventarisatieronden gemaakt, aangevuld met een nachtbezoek. Terreinen met nachttactieve soorten, zoals ralen, werden aan het eind van

de nacht als eerste bezocht, waarna in de vroege ochtend terreindelen met vroege vogels (overwegend zangvogels) werden geïnventariseerd. Later op de dag werden polders geïnventariseerd op weidevogels. In totaal werden 12.230 minuten in het veldwerk gestoken, wat neerkomt op ruim 200 uren. Polders, eilanden en petgaten werden te voet geïnventariseerd. Het vervoer van het ene naar het andere deelgebied vond grotendeels plaats per bootje, waarbij tevens delen van oevers en moeraszomen, die amper vanaf het land te inventariseren waren, vanaf het water werden geïnventariseerd. Er werd een zodanige route aangehouden in het veld en op het water dat het hele te inventariseren gebied werd gedekt.

De resultaten

In de bijlage staan de soorten en aantallen territoria weergegeven die op Staatsbosbeheerterrein werden vastgesteld. In het Centrale merengebied liggen tevens veel particuliere terreinen, zoals verschillende eilandjes in de Terkaplester Poelen. Ook deze worden vermeld om een completer beeld van de broedvogelbevolking te geven.

In de bijlage worden de gegevens van de Terkaplester Poelen en het Sneekermeer vergeleken met eerdere door SOVON uitgevoerde inventarisaties in respectievelijk 1994 en 1993 (Van Manen 1993, Van Manen 1995). Van beide jaren worden de aantallen gegeven met daarachter de meest waarschijnlijke oorzaak/oorzaken van toe- of afname. Daarbij is in eerste instantie gekeken naar de landelijke trend van een soort (A). Zo passen de opmars van de Blauwborst en verschillende ganzensoorten en de afname van verschillende weidevogels binnen het landelijke beeld op basis van landelijke monitoring- en inventarisatiegegevens (Van Dijk *et al.* 2001^{A,B}, SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002). Trends kunnen echter per regio sterk uiteenlopen. Zo is de toename van de Rietzanger met name een Noord-Nederlands verhaal. Voor regionale trends (B) is gebruik gemaakt van eerder genoemde landelijke publicaties alsook van regionale (Nijland 2001, Kleefstra 2002^D).

Gebiedsveranderingen (C) zijn vooral van toepassing op moeras- en weidevogels. Voor soorten als de Fuut en Kleine karekiet zijn bijvoorbeeld geschikte, natte rietkragen om in te broeden schaarser geworden. Voor weidevogels kan een verandering in de vegetatiesamenstelling van invloed op de aantallen zijn. Zo kan verruiging met Rietgras negatief uitpakken. Verruiging in moerasgebieden met o.a. opslag van struwelen kan soorten als Blauwborst en Sprinkhaanzanger in de kaart spelen. Ook voedselaanbod is in de bijlage opgenomen (D). Ondanks dat hier geen metingen aan zijn verricht in het jaar dat er geïnventariseerd werd, is het reëel er vanuit te gaan dat verdere verschraving en verzuring van o.a. zomerpolders enkele weidevogels parten speelt. Daarnaast was 2002 een slecht muizenjaar, waardoor aantallen van bijvoorbeeld Ransuilen lager kunnen uitpakken. Ook predatie (E) door o.a. grondpredatoren als Vos en Steenmarter kan een rol van betekenis kan spelen. Bij verschillende soorten blijft het echter tasten in het duister waarom zij toenemen, afnemen of juist in aantal gelijk zijn gebleven (F). Zo komen de aantallen van Krakken en Kuifeend overeen met die van de eerdere inventarisaties, terwijl beide soorten in de tussenliggende periode in Friese graslandgebieden een ferme opmars hebben gemaakt (Nijland 2001).

Voor de Grutto geldt bijvoorbeeld dat zowel landelijke als regionale trends sterk negatief zijn (A&B). De soort heeft in de gebieden ongetwijfeld te kampen met verruiging van de vegetatie en een verminderd voedselaanbod (C&D) en ook predatie van eieren kan een rol spelen (E). Maar door velerlei oorzaken en het sterk schommelen van de aantallen van jaar tot jaar in vaste steekproefgebieden in het Centrale merengebied, is het niet geheel duidelijk is waarom de soort in 2002 in de gebieden zoveel schaarser was.

In de bijlage is de invloed van oever- en waterrecreatie niet opgenomen, terwijl in het verleden wel is gewezen op de nadelige invloed hiervan op verschillende soorten broedvogels (Koopman 1977), wat in de praktijk echter weinig concreet vast is te stellen.

Grauwe gans foto: Wolter van Dijk

Vijf soorten nader besproken

Het gaat hier te ver alle soorten te bespreken, want dat zou een heel nummer van Twirre kunnen vullen. Daarom wordt verwezen naar de inventarisatierapporten van SOVON (Kleefstra 2002^{a,b,c}). Vijf soorten worden besproken; de Grauwe gans vanwege diens actuele opmars in het gebied, de Bruine kiekendief als karakteristieke roofvogel van de meren, Grutto en Gele kwikstaart als indicatorsoorten voor weidevogelbeheer en de Kleine karekiet als indicator voor rietzones rond de meren.

Grauwe gans Ieder voorjaar trekt de Grauwe gans als broedvogel verder het Zuidwest-Friese merengebied in, vermoedelijk met laagveenmoeras De Deelen als oorspronkelijk brongebied. In 1994 werden de eerste broedparen vastgesteld in het Centrale merengebied met 5 territoria rond de Terkaplester Poelen, waar in 2002 34 paren broedden. In de tussentijdse jaren verstigde de soort zich ook rond het Sneekermeer (Hendriksma 2000), waar in 2002 11 broedparen werden vastgesteld. De verdere opmars het Zuidwest-Friese merengebied in zet zich gestaag voort

Jonge Bruine kiekendief foto: Jan Kleefstra

met het vaststellen van de eerste territoria rond de Witte en Zwarte Brekken in 2002.

Rond de Terkaplester Poelen wordt inmiddels volop gebroed in brede opvaarten met rijke, natte rietuigten. Vooral het 'nieuwe' beeld van paren die zich met hun jongen een weg banen tussen varende plezierjachten door, zal voor altijd op het netvlies gebrand staan als tekenend voor deze ontwikkeling. In het kielzog van de Grauwe gans lijken ook soorten als Kolgans, Canadese gans en Brandgans het Centrale merengebied (sneller) te koloniseren.

Bruine kiekendief Van de roofvogels is de Bruine kiekendief de belangrijkste en karakteristiek voor het type landschap. In totaal werden 22 broedparen vastgesteld. Van 16 paren werd het nest gevonden en werden 48 jongen geteld. Alle nesten bevonden zich in overjarig Riet. Het gemiddelde aantal eieren per nest bedroeg 5 en de paren startten gemiddeld op 20 april met de eileg. Het gemiddelde aantal uitgevlogen jongen bedroeg 3,6 per nest en de geslachtsverhouding bij deze jonge vogels was 51% mannetjes en 49% vrouwtjes.

Ook in de nauwe omgeving van het Centrale merengebied wordt door Bruine kiekendieven gebroed, zoals in particuliere terreinen rond Jinsum, Goingarip en Boomzwaag. Op basis van jaarlijks nestonderzoek, uitgevoerd door de Roofvogelwerkgroep Zuidwest-Fryslân, is duidelijk dat de paren in deze regio een relatief hoge jongenproductie kennen en vroeg tot eileg overgaan. Vooral rond het Sneekermeer houden zich 'vroeg paren' op, die bijvoorbeeld in 2002 al in de eerste week van april met de eileg begonnen. Het aantal broedparen in het Centrale merengebied is sinds begin jaren '90 stabiel. De snelle bezetting van het gebied in het voorjaar, de vroege eileg en de goede broedsuccessen geven aan dat het gebied een goed broedgebied voor de soort vormt.

Grutto De afname van het aantal territoria van de Grutto in het Centrale merengebied is zorgwekkend. In het Sneekermeergebied is de soort sinds 1993 met ruim 85% afgenomen. In veel polders moest de soort zowaar met een lampje worden gezocht.

In de bijlage staan alle mogelijke oorzaken van de achteruitgang aangevinkt. De soort verkeert zowel landelijk als provinciaal in een vrije val. Dit zal ook zijn weerslag hebben op van oorsprong betere gruttogebieden, zoals het Centrale merengebied. Daarnaast zijn verschillende zomerpolders en boezemlanden aan sterke verruiging met Rietgras onderhevig, wat de gebieden onaantrekkelijk maakt voor de soort om zich er te vestigen. De afname van o.a. Dotterbloemen maakt het aannemelijk dat er in het gebied tevens sprake is van verzuring van de bodem, waar een verminderd voedselaanbod (regenwormen) overwegend mee samenhangt. Het uitblijven van bemesting en de toename van Grote ratelaar staan garant voor verschralling van de bodem, tevens met een verminderd voedselaanbod als gevolg. Toch is het opvallend dat juist de blauwgraslanden bij Akmarrip de hoogste dichtheden aan Grutto's herber-

gen, terwijl deze blauwgraslanden zeer voedselarm zijn. Hoezeer predatie aan de orde is, is onduidelijk, maar de aanwezigheid van o.a. grondpredatoren als Steenmarter en Vos is iets van de laatste jaren.

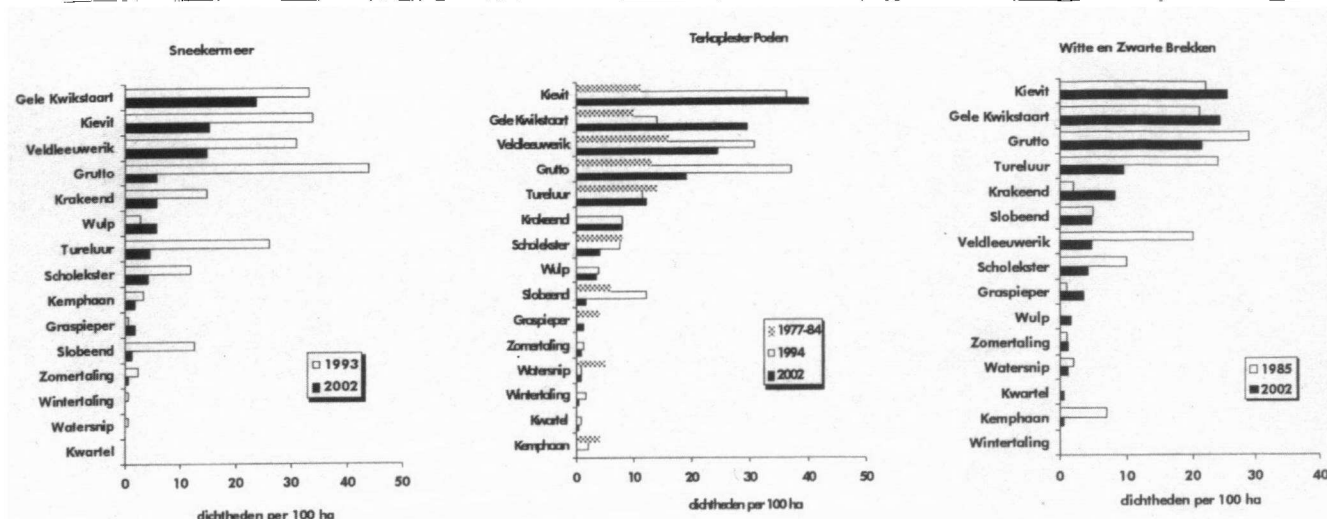
Al met al is daarmee nog niet gezegd of de afname van de Grutto geheel en direct aan deze factoren gecorreleerd is. In aangrenzend gangbaar agrarisch gebied was de activiteit van Grutto's opvallend en de soort nam in 2002 ten opzichte van andere jaren toe in delen van het 'wachtgebied' van de Sneker vogelwacht. Of er daarmee (ook) sprake was van een 'switch' van reservaten naar boerenland, waarschijnlijk samenhangend met de condities van beide broedgebieden tijdens de vestiging van de vogels en die meestal tijdelijk is (Nijland 2001), is onduidelijk.

Gele kwikstaart In vergelijking met 1993 is het aantal territoria van de Gele kwikstaart in het Sneekermeergebied bijna gehalveerd. De soort wordt beschouwd als een waardevolle indicatorsoort voor de zeldzame graslandtypes als zomerpolders en boezemlanden, hetgeen ook blijkt uit de volgende bespreking.

In de zomerpolders en boezemlanden van de Terkaplester Poelen, waar de soort in 2002 in aantal territoria meer dan verdubbeld bleek te zijn ten opzichte van 1994, wordt het voorkomen van de soort gecorreleerd aan het voorkomen van heterogene, structuurrijke graslandvegetaties (Van Manen 1995, Kleefstra 2002^b). Toenemende verruiging en verschralling doet het heterogene karakter van vegetaties met een toename van respectievelijk Rietgras en Grote ratelaar toenemen. Deze gedeeltelijke verruiging van graslanden lijkt het aantal broedparen van de Gele kwikstaart te doen toenemen.

In het Sneekermeergebied is dit reeds een gepasseerd station. De gedeeltelijke verruiging is hier inmiddels op plekken doorgeslagen tot homogene rietgrasruigtes, waar Gele kwikken kennelijk niet van gediend zijn. Voorbeelden hiervan zijn de boezemlanden van de Lytse en Greate Griene, waar de soort met bijna 65% af is genomen ten opzichte van 1993 en de Gele kwikstaart zich beperkt tot enkele natte, kalere plekken in de vegetatie. In grote stukken, waar Rietgras met een hoogte van >1,5 m woekert, laat de soort volledig verstek gaan. De soort lijkt daarmee sterk te reageren op de vegetatieontwikkeling in zomerpolders en boezemlanden. In kale, homogene grasmatten is de soort schaars, maar ze bereikt hoge dichtheden in heterogene vegetatiestructuren als gevolg van gedeeltelijke verruiging. Wanneer dezelfde verruiging de overhand krijgt, nemen de dichtheden af.

Kleine karekiet De Kleine karekiet is in het gehele Centrale merengebied in vergelijking met eerdere inventarisaties afgenomen. Deze achteruitgang is mogelijk van grotere indicerende waarde dan op voorhand verwacht. De soort heeft de afgelopen drie decennia goed 'geboerd' in Nederland, getuige ook de resultaten van de BMP-indexen en atlasgegevens (Van Dijk et al. 2001^a, Driessen 2002).

Figuur 2. Weidevogels gerangschikt naar afnemende dichtheid in 2002 in de zomerpolders van de Terkaplester Poelen, het Sneekermeer en de Witte en Zwarte Brekken. Ter vergelijking zijn de dichtheden van eerdere inventarisaties weergegeven.

Elgen indrukken in het Centrale merengebied indiceren juist het tegenovergestelde. Waar voorheen rietoevers van Friese meren een aaneengesloten ketting van territoria van Kleine karekieten herbergden, is de verspreiding nu verbrokkeld. Onlogisch is dat niet met de huidige toestand van de rietkragen in deze gebieden. Ondanks dat deze al drie decennia aan verpaupering onderhevig zijn, smooit het stabiele, tegennatuurlijke peilbeheer van de Friese boezem de ontwikkeling van Riet in de kiem en zorgt sterke golfslag voor een versnelde achteruitgang (conform Clevering 1999). Daardoor blijven smalle strookjes Riet staan, aan verzuivering onderhevig en met een lage spruitdichtheid. Deze restanten van voormalige natte rietzomen voldoen niet aan de eisen van een soort als de Kleine karekiet (Graveland 1997) met lagere dichtheden en zelfs het deels verdwijnen van de soort als gevolg.

De verspreiding van de soort in het Centrale merengebied is dan ook tekenend. Daar waar nog nat, vitaal Riet met een hoge spruitdichtheid aanwezig is, zitten Kleine karekieten; elders ontbreekt de soort vrijwel geheel. Opvallend is overigens dat Kleine karekieten op plekken zitten waar Rietzangers schaars zijn. Deze soort bezet juist massaal (drogere) riet(gras)ruigten, pitrusruigten en jonge bosopslag, terwijl de Kleine karekiet zich beperkt tot de natste en best ogende rietzomen. Dat onderstreept de waarde van de Kleine karekiet als indicatorsoort.

Discussie

Weidevogels Wat zomerpolders en boezemlanden tot bijzondere weidevogelgebieden maakt in vergelijking met winterpolders en regulier boerenland, zijn de dichtheden waarin de meer kritische soorten als Tureluur en Gele kwikstaart voorkomen. Daartoe worden ook nog immer soorten als Zomertaling, Kemphaan, Kokmeeuw en Visdief gerekend, maar het algehele beeld van de laatste jaren laat zien dat de karakteristieke weidevogelgemeenschappen van zomerpolders en boezem-

ze landen aan sterke veranderingen onderhevig zijn. Figuur 2 illustreert dit. Ondanks dat er verschillen zijn tussen de Terkaplester Poelen, het Sneekermeer en de Witte en Zwarte Brekken zijn karakteristieke soorten als Slobeend, Kemphaan, Grutto, Tureluur en Veldleeuwerik afgenomen. Voor het Sneekermeer geldt tevens een sterke afname van Kievit en Gele kwikstaart. Soorten die niet afnemen of juist talrijker zijn geworden, zijn Krakeend, Wulp en Graspieper, die drogere, ruigere graslanden niet schuwen.

In het Centrale merengebied spelen allerhande knelpunten die van grote invloed zijn op de weidevogelbevolking en die voor een groot deel met elkaar samenhangen. Door diepontwatering in de gangbare agrarische gebieden die het gebied omringen, zijn de stijghoogten van het grondwater langs het meer aanzienlijk gedaald. Grondwaterstanden zakken diep weg met verdroging van de bodem en maaiveldafval tot gevolg, wat zorgt voor problemen met het beheer van de oppervlaktewaterhuishouding. Met deze hydrologische situatie liggen vooral de boezemlanden en zomerpolders in een sterke inlijgingsituatie. Het uitgedroogde bodemprofiel wordt gevuld met zuur regenwater, terwijl het basenrijke boezemwater nog nauwelijks door dringt in de met regenwater gevulde bodem wanneer de polders onder water gezet worden. Dit bevordert verzuring van de graslanden (Speksma *et al.* 1994, Wymenga *et al.* 1998).

Met het wegvallen van de natuurlijke peildynamiek van de Friese boezem is één van de belangrijkste kenmerken van een ecologisch goed functionerend watersysteem als overstromingsvlaktes weggevalen. Als alternatief kan kunstmatig het kort onder water zetten van zomerpolders met boezemwater in de zomer en het vroege najaar toegepast worden, maar dergelijke, sterk wisselende waterstanden gaan gepaard met ontwikkeling van Rietgras. Daar waar deze kunstmatige ingrepen toegepast worden, speelt dergelijke voortschrijdende verzuuring al.

Verdroging, verzuring en vervuiling zijn aan elkaar gekoppelde factoren die tevens een duidelijke 'link' met het voedselaanbod hebben. Een zure bodem met lage pH-waarden is beperkend voor de biomassa van de bodem. Wanneer de pH-waarde onder de kritische grens van 4,4 zakt, neemt de dichtheid en soortensamenstelling van regenwormpopulaties en andere bodemfauna af (o.a. Van Wingerden *et al.* 1990). Juist bodemfauna als regenwormen en emelten vormen voor weidevogels als Scholekster, Kievit, Grutto en Tureluur stapelvoedsel (Beintema *et al.* 1995). Een afnemende biomassa van de bodemfauna hangt ook samen met een verdere verschraving van de bodem. Mestgiften aan zomerpolders worden in de praktijk mondjesmaat uitgevoerd als gevolg van een gebrek aan beschikbare stalmest bij pachters van graslanden, hetgeen zich zal uiten in lagere bodem-pH's, lagere organische stofgehalten, schralere vegetaties en lagere biomassa's. Al deze factoren ontnemen het Centrale merengebied meer en meer haar draagkracht voor weidevogels. Daarmee gaat de naam en faam die het gebied droeg op basis van het voorkomen van hoge weidevogeldichtheden verloren. Hoezeer het verschijnen van 'nieuwe' natuurlijke vijanden als Vos en Steenmarter daar nog van invloed op is, is onduidelijk. Mogelijk is het de druppel die de emmer doet overlopen, maar waarschijnlijk is het slechts een druppel op een gloeiende plaat.

Het gebied van de Terkaplester Poelen herbergt nog de hoogste dichtheden en meest karakteristieke gemeenschappen van weidevogels, maar de afname van Grutto's (-55,3% t.o.v. 1994) is een teken aan de wand en dat geldt mogelijk ook voor de sterke toename van de Gele kwikstaart. Deze soort bereikt in tegenstelling tot 1994 hoge dichtheden. Zoals ook Van Manen (1995) reeds stelt, reageren Gele kwikken, met hun duidelijke voorkeur voor heterogene vegetaties, op de ontwikkeling van de vegetatie. In het Terkaplester Poelengebied is gedeeltelijke verzuuring van graslanden met o.a. Rietgras en Grote ratelaar

flink toegenomen in zomerpolders, daarmee ook het heterogene karakter van de vegetatie en daarmee ook het aantal territoria van Gele kwikstaarten. Datzelfde gold waarschijnlijk voor het Sneekermeer in 1993, maar daar is de gedeeltelijke verruiging, als gevolg van sterk wisselende waterstanden en verschralling, inmiddels doorgeslagen naar homogene rietgrasruigtes, zoals die ook zichtbaar worden in deelgebieden van de Terkaplester Poelen. Daardoor is de Gele kwikstaart in het Sneekermeeergebied na 1993 met 42,2% afgenomen, wat in het gebied opgaat voor tal van karakteristieke broedvogels van boezemlanden en zomerpolders. De toename van de Gele kwikstaart in het Terkaplester Poelengebied indiceert daarmee een ontwikkeling die uiteindelijk nadelig voor de soort kan uitpakken. Verdere verruiging moet, met de wetenschap wat voor consequenties het heeft gehad voor de broedvogels van het Sneekermeer, daarom voorkomen worden en waar mogelijk teruggedrongen.

De hiervoor beschreven weldevogelproblematiek maakt het zaak om in het kader van het weldevogelbeheer vooruit te denken en te handelen. Daarbij heeft de beheerder helaas te kampen met problematiek die men niet in eigen hand heeft. Zo is een dynamisch peilbeheer van de Friese boezem dringend gewenst, maar stellen de peilbeheerders veel hogere prioriteiten aan de vaak tegengestelde belangen van veiligheid, landbouw en recreatie. De gebiedsgerichte bestrijding van verdroging, zoals omschreven in Wymenga *et al.* (1998) moet zodoende soelaas bieden als het gaat om het beheer van de oppervlakte-waterhuishouding.

Aanvullend daarop is het zaak om als beheerder te investeren in weldevogelbeheer, met bemesting en beweiding op maat. Knelpunt in de bemesting is dat de beheerder afhankelijk is van pachters van graslanden, die het tegenwoordig lijkt te ontbreken aan de gewenste strijke stalmest. In dat geval

De Gele kwikstaart, broedvogel van zomerpolders en boezemlanden

foto: Oane Tol

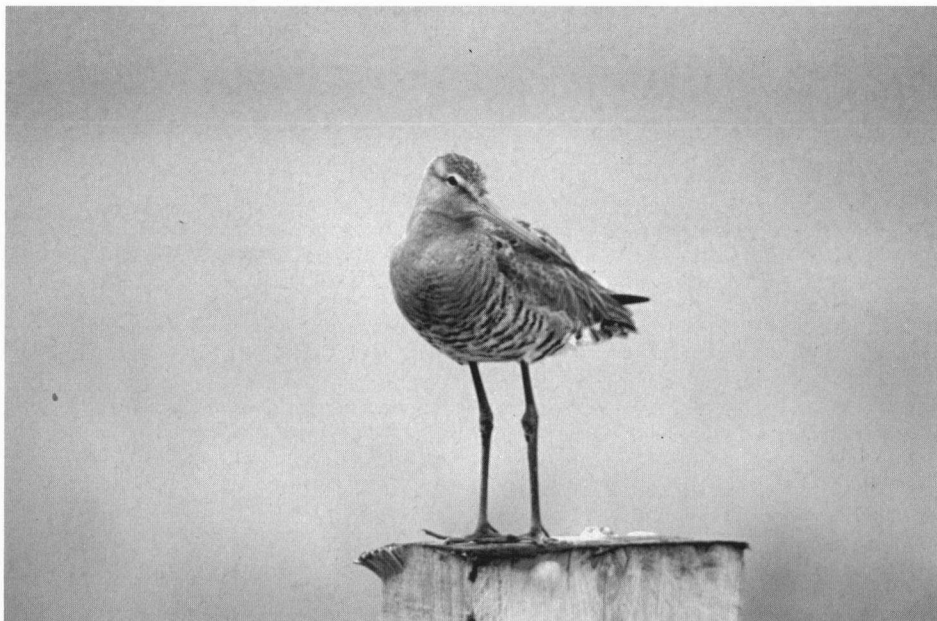
valt de keuze voor een beheersopzet met beheerboerderijen, zoals in de Pine bij Heeg (Van der Heide & Wymenga 1997) te overwegen, vooral wanneer bedacht wordt dat het gaat om het beheer van honderden hectares weldevogelreservaat. Ook in Noord-Hollandse veenweiden wordt hier in toenemende mate mee gewerkt.

Van der Geldt & Leguijt (1996) beschrijven hoe in Noord-Holland in het Wormer- en Jisperveld in het beheer enkele drastische veranderingen zijn doorgevoerd, gerelateerd aan de eisen die de Kemphaan stelt aan zijn broedgebied. Nu lijkt het een illusie het beheer van de zomerpolders af te stemmen op de terugkeer van de Kemphaan, gelet op de huidige status van de soort als broedvogel in Nederland, maar feit is wel dat andere soor-

ten, karakteristiek voor de zomerpolders, hier zeker bij gebaat zijn. Naast een scherper beheer van de waterhuishouding is het zaak de beweiding af te stemmen op deze weldevogels. In veel polders worden in verschillende percelen al vroeg in het voorjaar grote aantallen stuks vee ingeschaard. Het aantal stuks vee, overwegend pinken, loopt daarbij uiteen van 5-50 koeien per perceel. Het is wenselijk te kiezen voor het inscharen van lagere dichtheden aan vee.

Moerasvogels Elementen van moeras bestaan in het Centrale merengebied grotendeels uit oevervegetaties, dichtgegroeide opvaarten, ontpolderde terreinen, nat moerasbos en petgaten. Hendriksma (2000) beschrijft hoezeer oevervegetaties en ook waterplantenvegetaties in de loop der tijd zijn afgenomen. Ook de soortbespreking van de Kleine karekiet wijst op de achteruitgang en kwaliteitsafname van Riet, die vrijwel overal in de Friese boezem plaatsvindt en samenhangt met een stabiel, tegennatuurlijk boezempell-beheer in combinatie met sterke afslag (Clevering 1999). Riet met een hoge spruitdichtheid dat met de tenen in het water staat, is anno 2002 in het Centrale merengebied uiterst schaars, zo niet verdwenen. Over de gehele linie bestaan rietkragen uit ijle, dorre, sterk verruigde kraagjes, vrijwel geheel bestaande uit landriet. Op enkele plekken ontbreekt een rietkraag geheel.

Aangezien het lot van rietzomen in handen is van peilbeheerders die de belangen van veiligheid, landbouw en recreatie hoger hebben dan de vaak tegengestelde natuurbelangen, bieden aanbevelingen voor een dynamisch peilbeheer met lage waterstanden in de zomer en hoge in de winter hier vermoedelijk weinig soelaas. Ontwikkeling van natte, vitale rietzomen lijkt alleen daar mogelijk waar kunstmatig met peilschommelingen gewerkt kan worden. Dan gaat het o.a. om recent ontpolderde gebieden als De Staten, Graverij en Tsjebbeppolder, ofwel nieuw aangelegd moe-

De Grutto is in het Sneekermeeergebied in 10 jaar tijd met ruim 85% afgenomen

foto: Wolter van Dijk

ras (Bakker 2002). Vooral in De Staten werd een gevarieerde moerasvogelbevolking vastgesteld (Bakker 2002; Kleefstra 2002^c). Ook Graveland (1997) ziet hier mogelijkheden liggen, terwijl Van der Winden & Van Horen (2001) het Zuidwest-Friese merengebied als potentieel broedgebied zien voor Purperelgers wanneer realisatie en herstel van moerassen plaatsvindt. Moerasontwikkeling is zeker een gewenste ontwikkeling in een daarvoor geschikte regio als het Friese merengebied, vooral ook om ecologische eenheden als die van de Terkaplester Poelen, het Sneekemeer en de Witte en Zwarte Brekken te vergroten en daarmee te versterken. Vooral nog lijkt moerasontwikkeling alleen mogelijk in terreinen met een weidevogelbelasting en het is de vraag of het wenselijk is die op te geven voor

ontwikkeling van moeras. Werving van nieuwe terreinen ten behoeve van moerasontwikkeling zou beter zijn. In de toekomst liggen er wellicht mogelijkheden voor de aankoop van eilanden, koppen van polders en enclaves grasland die nu nog particulier zijn. Voor bestaande oevers geldt dat die bescherming die het kan krijgen broodnodig is. Bij kadeherstelwerkzaamheden is recentelijk rekening gehouden met ontwikkeling van oevers door achter basaltsteenstort ondiepe taluds te realiseren, waarop zich een rietoevers kan ontwikkelen. Deze taluds zijn echter vrij smal (1-3 m); bij toekomstige aanleg hiervan verdient het aanbeveling deze ondiepe zones 5-10 m breed te maken. Hoezeer de enorme druk van recreatie op rietoevers afgenomen kan worden, is moeilijk. Gedacht

kan worden aan de aanleg van golfbrekers (basaltstenen kades, eventueel in combinatie met het maken van kleine eilandjes/vooroevers waarop rietontwikkeling mogelijk is) voor oevers en het opheffen van de speedbootzone in het noordelijke deel van het Sneekemeer. Dit zal de afslag kunnen doen verminderen.

Al met al mag gesteld worden dat het Centrale merengebied van Fryslân landschappelijk van grote waarde is met haar grootschalige openheid van meren, poelen en polders. Ondertussen geldt wel dat de natuurwaarden van het gebied onder grote druk staan, vooral door het beheer en gebruik van de Friese boezem. Daarmee samenhangend verliest het gebied steeds meer haar karakter, alsook haar karakteristieke broedvogelbevolking.

Dankwoord

Voor hun hulp met het veldwerk worden Apple Bles, Thea Jager, Abel Kleefstra, Jan Kleefstra, Mascha Knol, Henk Ligthart en Henk Olinga bedankt. Ook diverse vrijwilligers die in het gebied actief zijn, worden bedankt voor het aandrigen van informatie: Pieter van der Bij, Eelco Brandenburg, Wiebe Elsinga, Jan T. Hendriksma, Tsjepke van der Horning, Theo de Jong, Carel Mimpfen (t), Dicky Pruiksmä, Imko Riemersma, Bauke Slenema en Sip Veenstra. Voor het aandrigen van beheersrelevante informatie gaat dank uit naar Sjoerd Bakker, Hans Bol, Wim ten Klooster, Piet Postma, Harm van der Wal en Eddy Wymenga.

Literatuur

- ALTENBURG W. 1986. De Witte en Zwarte Brekken. FFF-rapport nr. 21. Fryske Feiten foar Fjldbiology, Leeuwarden.
- BAKKER S. 2002. Nieuwe natte natuurgebieden nabij Sneek. *Twirre* 13 (4): 125-127.
- BEINTEMA A.J., O. MOEDT & D. ELLINGER 1995. Ecologische Atlas van de Nederlandse weldevogels. Schuyt & Co, Haarlem.
- BOUMA G.J.A. 1984. Geschiedenis Friese blauwgraslanden. *Vanelius* 37 (5): 116-118.
- CLEVERING O. 1999. Vitaliteit van rietbegroeiing. *De Levende Natuur* 1000 (2): 42-45.
- DIJK A.J. VAN 1996. Broedvogels inventariseren in proefvlakken (handleiding Broedvogel Monitoring Project). SOVON, Beek-Ubbergen.
- DIJK A.J. VAN, L. DIJKSEN, F. HUSTINGS, D. ZOETEBER & C. PLATE 2001^a. Broedvogel Monitoring Project jaarverslag 1998-99. SOVON-monitoringrapport 2001/03. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- DIJK A.J. VAN, M.J.T. VAN DER WEIDE, R. KLEEFSTRA, D. ZOETEBER & C. PLATE 2001^b. Kolonievogels en zeldzame broedvogels in Nederland in 1999. SOVON-monitoringrapport 2001/08. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- DRIESSEN J. 2002. Kleine karekiet *Acrocephalus scirpaceus*. pp 380-381. In: SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002. Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leliden.
- GELDT J. VAN DER & LEGUIJT R. 1996. De Kemphaan terug in de Nederlandse graslanden. *De Levende Natuur* 97 (4): 134-138.
- GRAVELAND J. 1997. Dichtheid en nestsucces van Kleine karekiet *Acrocephalus scirpaceus* en Rietzanger A. *Schoenobaenus* in jong en overjarig riet. *Limosa* 40 (4): 151-162.
- HEIDE Y. VAN DER & E. WYMENGA 1997. Broedvogels in de Pine in 1997. A&W-rapport 164. Altenburg & Wymenga, Veenwouden.
- HENDRIKSMA J.T. 2000. De Snitsermar (het Sneekemeer). FFF-rapport 62. Fryske Feiten foar Fjldbiology, Oppenhuizen.
- KLEEFSTRA R. 2002^a. Broedvogels van het Snitsermar in 2002. SOVON-inventarisatierapport 2002/21. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KLEEFSTRA R. 2002^b. Broedvogels van de Terkaplesterpoelen in 2002. SOVON-inventarisatierapport 2002/22. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KLEEFSTRA R. 2002^c. Broedvogels van de Witte en Zwarte Brekken in 2002. SOVON-inventarisatierapport 2002/20. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KLEEFSTRA R. 2002^d. Kolonievogels en zeldzame broedvogels in Fryslân in 2000. *Twirre* 13 (2): 29-37.
- KOOPMAN K. 1977. Invloed van water- en oeverrecreatie op de vogelstand in Friesland. *Watervogels* 2 (4): 180-183.
- MANEN W. VAN 1993. Broedvogels van het Sneekemeer in 1993. SOVON-rapport 1993/13. SOVON, Beek-Ubbergen.
- MANEN W. VAN 1995. Broedvogelinventarisatie van de Terkaplesterpoelen in 1994. SOVON-inventarisatierapport 95/01. SOVON, Beek-Ubbergen.
- NIJLAND F. 2001. Weldevogelmeetnet Friesland, verslag 2000. Publicatie Bureau N nr. 5, WMF, Leeuwarden.
- SPEKSMÄ J.F.M., R. VAN DIGGELEN & J.M. SCHOUWENARS 1994. Friese boezemlanden. Gevolgen van hydrologische maatregelen voor de vegetatie. Vakgroep Fysische Geografie/Lab. voor Plantenecologie, Rijksuniversiteit Groningen, Haren.
- WINDEN J. VAN DER & P.W. VAN HOREN 2001. Voedselgebieden voor de Purperelger in Nederland. Rapport nr. 01-011. Bureau Waardenburg, Culemborg.
- WINGERDEN W.K.R.E. VAN, F. VAN MAASKAMP & H. SIEPEL 1990. Het grasland aan de monitor: bewaking van stikstof belasting met behulp van insecten en spinnen. *De Levende Natuur* 91 (5): 173-178.
- WYMENGA E., W. ALTENBURG & M. BRONGERS 1998. Verdrogingsbestrijding rond het Sneekemeer en de Witte en Zwarte Brekken. A&W-rapport 171. Altenburg & Wymenga, Veenwouden.

Romke Kleefstra

p/a SOVON Vogelonderzoek Nederland

Rijksstraatweg 178

6573 DG Beek-Ubbergen

tel.: 0566-652881

e-mail: romke.kleefstra@sovon.nl

Bijlage. Vastgestelde soorten en aantallen territoria in het Centrale merengebied in 2002. Bij de Terkaplester Poelen en het Sneekermear zijn ter vergelijking de aantallen van eerder inventarisaties weergegeven. Bij de Witte en Zwarte Brekken zijn trends geschat op basis van Altenburg (1986). Voor alle drie gebieden worden de trends weergegeven (+ toename, ++ sterke toename, - afname, -- sterke afname, = stabiel, i incidenteel, x geen duidelijke trend/schommelende aantallen, ? onbekend) en de meest waarschijnlijke oorzaak/oorzaken van toe- of afname (A = landelijke trend, B = regionale trend, C = gebiedsverandering, D = voedselaanbod, E = predatie en F = onbekend).

soort	Terkaplester Poelen			Sneekermear			WZ Brekken		A	B	C	D	E	F
	1994	2002	trend	1993	2002	trend	2002	trend						
Fuut	37	28	-	89	41	-	41	-	.	.	.	.	.	.
Aalscholver	0	0		0	5	+	0		.	.	.	.	.	.
Blauwe reiger	0	0		30	51	+	0		.	.	.	.	.	.
Roerdomp	0	0		0	2	+	2	x	.	.	.	.	.	.
Knobbelzwaan	4	1	=	0	0	x	2	+	.	.	.	.	.	.
Kolgans	0	26	++	0	5	+	4	+	.	.	.	.	.	.
Grauwe gans	5	34	++	0	11	++	2	+	.	.	.	.	.	.
Indische gans	0	2	+	0	0	i	0		.	.	.	.	.	.
Canadese gans	7	14	+	0	3	+	2	+	.	.	.	.	.	.
Brandgans	0	7	+	0	0	i	0		.	.	.	.	.	.
Nijlgans	0	9	++	0	10	++	9	++	.	.	.	.	.	.
Bergeend	6	7	=	5	13	+	8	+	.	.	.	.	.	.
Smient	0	1	i	0	1	i	0		.	.	.	.	.	.
Krakeend	32	32	=	51	48	=	37	?	.	.	.	.	.	.
Wintertaling	4	1	-	2	1	=	3	?	.	.	.	.	.	.
Zomertaling	7	2	x	9	4	x	8	x	.	.	.	.	.	.
Slobeend	36	7	-	43	10	-	16	-	.	.	.	.	.	.
Tafeleend	13	15	=	15	11	=	15	=	.	.	.	.	.	.
Kuifeend	19	19	=	26	22	=	10	=	.	.	.	.	.	.
Bruine kiekendief	5	6	=	7	7	=	9	+	.	.	.	.	.	.
Havik	1	1	=	1	3	+	0		.	.	.	.	.	.
Sperwer	0	0		1	0	i	0		.	.	.	.	.	.
Buizerd	0	2	+	2	4	+	3	+	.	.	.	.	.	.
Kwartel	3	2	=	0	1	i	2	i	.	.	.	.	.	.
Waterral	1	2	=	1	5	+	14	+	.	.	.	.	.	.
Porseleinhoen	0	0		2	2	i	1	i	.	.	.	.	.	.
Waterhoen	2	2	=	0	1	=	0	-	.	.	.	.	.	.
Scholekster	45	18	--	48	20	--	11	-	.	.	.	.	.	.
Kievit	122	132	=	150	48	--	49	-	.	.	.	.	.	.
Kemphaan	5	1	-	15	3	--	1	--	.	.	.	.	.	.
Watersnip	3	3	=	3	0	-	2	-	.	.	.	.	.	.
Grutto	141	63	--	204	30	--	41	-	.	.	.	.	.	.
Wulp	10	12	=	10	15	+	4	+	.	.	.	.	.	.
Tureluur	34	36	=	91	21	--	18	--	.	.	.	.	.	.
Kokmeeuw	110	241	x	509	577	=	274	x	.	.	.	.	.	.
Visdief	25	16	x	49	21	-	17	--	.	.	.	.	.	.
Koekoek	5	3	=	5	2	x	1	=	.	.	.	.	.	.
Kerkuil	0	0		1	1	=	0		.	.	.	.	.	.
Ransuil	0	0		6	0	x	0		.	.	.	.	.	.
IJsvogel	0	0		0	1	i	0		.	.	.	.	.	.
Grote bonte specht	0	1	+	0	1	+	0		.	.	.	.	.	.
Veldleeuwrik	100	88	-	127	59	--	8	--	.	.	.	.	.	.
Graspieper	7	15	+	13	20	+	7	+	.	.	.	.	.	.
Gele kwikstaart	35	77	+	154	89	--	45	=	.	.	.	.	.	.
Blauwborst	1	9	++	0	12	++	7	+	.	.	.	.	.	.
Sprinkhaanzanger	3	7	+	0	4	+	6	+	.	.	.	.	.	.
Snor	1	2	=	0	0	i	7	=	.	.	.	.	.	.
Rietzanger	63	130	++	179	161	=	197	+	.	.	.	.	.	.
Bosrietzanger	7	12	+	18	13	=	8	=	.	.	.	.	.	.
Kleine karekiet	119	116	=	100	83	-	192	-	.	.	.	.	.	.
Spotvogel	1	4	+	3	1	x	0		.	.	.	.	.	.
Braamsluiper	0	0		0	2	+	0		.	.	.	.	.	.
Grasmus	1	7	++	6	6	=	5	=	.	.	.	.	.	.
Grauwe vliegenvanger	0	0		1	0	i	0		.	.	.	.	.	.
Matkop	0	0		0	1	x	0		.	.	.	.	.	.
Baardman	0	0		0	0		3	x	.	.	.	.	.	.
Staartmees	1	1	=	0	0		0		.	.	.	.	.	.
Ekster	0	0		3	0	-	0		.	.	.	.	.	.
Kauw	0	0		0	1	i	0		.	.	.	.	.	.
Zwarte kraai	?	8	=	13	5	--	2	=	.	.	.	.	.	.
Putter	1	1	=	1	0	i	0		.	.	.	.	.	.
Kneu	2	3	=	0	2	+	1	=	.	.	.	.	.	.
Rietgors	?	98	=	146	119	-	128	=	.	.	.	.	.	.